

Dijital Diplomatlar: Dijital Diplomaside Yeni Nesil Diplomatlar *

Elif GÜRDAL **

Öz

Diplomasi, devletlerarası uzlaşma sanatıdır. Devletleri temsilen bu rolü dış politikada üstlenen yetkililer diplomatlardır. Dijital açıdan iletişim olanaklarının toplumsal yapıyı değiştirmesi ile uluslararası ilişkiler yöntemleri dönüşüme girmiştir. Modern diplomasi, yumuşak güç diplomasisi, kamu diplomasisi ve dijital diplomasi gibi farklı kavramlar hayatımıza girmiştir. Diplomatik ilişkilerde dijital iletişim olanakları öne çıkmaya başlamıştır. Dijital diplomasinin dış politikada belirleyici olmasıyla diplomatlara yeni görev ve yetki alanları ortaya çıkmıştır. Siyasi tecrübenin gerekli ancak bunun dijital okuryazarlık ve dijital beceri ile sentezlenmesi gerekmektedir. Bu sebeple bu çalışma dijital diplomasi kavramında yeni nesil diplomatlardan beklentilerin neler olduğunu ve yeni diplomatların yetki gücü ve becerilerinin neler olduğunu ele alan nitel bir araştırmadır.

Anahtar Kelimeler

Diplomasi, Dijital Diplomat, Dijital Diplomaside, Kamu Diplomasisi, İletişim.

Digital Diplomats: Next Generation Diplomats in Digital Diplomacy.

Abstract

Diplomacy is the art of inter-state reconciliation. Diplomats are the officials representing the states who undertake this role in foreign policy. International relations methods have been transformed due to the change in the social structure of digital communication facilities. Different concepts such as modern diplomacy, soft power diplomacy, public diplomacy and digital diplomacy have entered our lives. Digital communication opportunities have come to the fore in diplomatic relations. With the determining role of digital diplomacy in foreign policy, diplomats have new duties and competencies. Political experience is necessary, but it needs to be synthesized with digital literacy and digital skill. For this reason, this study is a qualitative research that examines what are the expectations from the next generation diplomats in the concept of digital diplomacy, and what are the authority areas and skills of new diplomats are.

Keywords

Diplomacy, Digital Diplomat, Digital Diplomacy, Public Diplomacy, Communication.

* Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur. / In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed.

**Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, elfgurdal@gmail.com, ORCID: 0000-0001-5110-6524
Atıf yapmak için / To cite this article: GÜRDAL, E. (2021).Dijital Diplomatlar: Dijital Diplomaside Yeni Nesil Diplomatlar. *Akademik İzdüşüm Dergisi* , 6(1): 114-127.

GİRİŞ

Diplomasi bir dizi teknikten ve stratejiden yararlanılarak uygulanan devletlerarası uzlaşma sürecinin tümüdür (Pamment & Gwinn, 2018: 6). Bu süreç egemen devletlerarasındaki ilişkilerin yurtiçinde veya yurtdışında görev yapan temsilciler aracılığı ile yürütülmesini içermektedir. Bu bakımdan diplomasi, devletlerin düzenli veya karmaşık ilişkilerini uluslararası iletişim yolu ile sağladıkları araçtır (Berridge & Alan, 2001:62-63)

Morgenthau'nun 1946 yılından yapmış olduğu diplomasi tanımı ulusların belirli çıkarlarını barışa yönelik çıkarlar ile uzlaştırarak korumasıdır. Yani diplomasi ulusların çıkarları için barışçıl yollarla ne yapılmasının bilinmesi gerekliliğidir. Morgenthau daha o yıllarda yeni diplomasi kullanımında I. ve II. Dünya Savaşı öncesi diplomasi ile sonrası dönem diplomasiyi ayırmaktadır (Morgenthau, 1946: 1079). Bu yeniliğin en büyük etkeni özellikle Birleşmiş Milletler (BM) gibi bir örnek ile başlayan uluslararası örgütlerin uluslararası ilişkileri etkilemeye ve yönlendirmeye başlaması olmuştur.

1940'larda dahi geleneksel diplomasi yerini yeni diplomasi anlayışına bırakmıştır denilerek gizliliğe ve gizli ittifaklar ile yürütülen diplomasi anlayışının yerini dayanışma ve hukuka bıraktığı söylemleri öne çıkmaya başlamıştır. Bu tarihten itibaren diplomasi çeşitleri günümüze kadar alan, mekân, zaman, konu veya yöntem gibi farklı etmenler üzerinden farklı kavramsal kullanımlar ile ifade edilmeye başlamıştır. Geleneksel diplomasi, yeni diplomasi, modern diplomasi, kamu diplomasisi, yumuşak diplomasi, akıllı diplomasi, zorlayıcı diplomasi, kültürel diplomasi, *naked diplomacy* ya da açık diplomasi, kapalı diplomasi, geçici diplomasi, *ad hoc* diplomasi; internetin hayatımıza girmesiyle de dijital diplomasi, diplomasi 2,0, e-diplomasi gibi farklı birçok tanımlama kullanılmıştır (Nye, 2004; Fletcher, 2016; Bjola & Marcus, 2015).

Soğuk Savaştan sonra jeopolitik kesinliklerin sona ermesi, devlet dışı aktör çeşitlenmesinin giderek artması (Pamment, 2018: 33-34), küreselleşme ve dijital iletişim teknolojilerinin ortaya çıkması oyunun varlığına değil ancak oyunun kurallarına, şekline, alanına ve katılımcılarına etki etmiştir (Hamilton & Langhorne, 2010: 232-34). Diğer yandan bu süreçte modern iletişim tekniklerinin sırası ile matbaa, kitle iletişim araçları ve internet olarak hayatımıza girmesiyle diplomasinin yöntem ve araçları bundan etkilenmiştir. Ancak en büyük dönüşüm internet ile ortaya çıkmıştır denilebilir. İnternet ile diplomasinin içeriği, şekli ve kapsamı gibi birçok faktör etkilenmiştir. Böylelikle dijital diplomasi kullanımı artık uluslararası ilişkiler bilim alanı kullanımına girmiştir.

Bu çalışma dijital diplomasinin uluslararası ilişkilerde önemli bir dış politika yöntemi haline gelmesiyle diplomatların rolleri üzerindeki etkisi ve diplomat kavramı üzerindeki dönüşümü irdelemeye yönelik olmuştur. Diplomatik görev resmi olarak devlet temsilciliği olarak ele alınırken, devletleri dış politikalarında artık buna ek olarak farklı araçlar da temsil etmeye başlamıştır. Diplomat rolü değişmekte, resmi diplomatlardan beklenen yetkinlik ve becerilerde farklılaşmaktadır. Bunların irdelenebilmesi için dijital diplomasi kavramını ele almak ardından diplomat rolü üzerinden dijital alanda inceleme yapmak gerekmektedir.

DİPLOMASİDE DİJİTAL ALAN: DİJİTAL DİPLOMASİ

Dijital diplomasi dijital iletişim tekniklerinin diplomatik amaçlarla kullanılmasıdır. Devletlerarası ilişkilerin dijital platformlar aracılığıyla stratejik bir şekilde yürütüldüğü görülmektedir. Büyükelçiliklerde, devletlerin bakanlık düzeyindeki kurumlarında veya diğer askeri, ekonomik veya siyasi kurumlarda çalışan yetkililerin diğer ülkelerdeki mevkidaşları ile kurduğu iletişim bunlara dâhil edilebilir.

Dijital diplomasi kavramı internetin açık bir alan olmasıyla toplum önünde uygulanan bir diplomasi sürecidir. Bu nedenle kamu diplomasisini kast etmek amacı ile de kullanılmaktadır. Bu bakımdan dijital diplomasi hem devletlerarası diplomasinin hem de devletler ile yabancı kamuoyu arasındaki diplomasi sürecine denilen kamu diplomasisinin dijital platformlardan uygulanmasına aynı anda karşılık gelen bir ifade olabilmektedir.

Kamu diplomasisi bir devletin yabancı kamuoyunu kendi çıkar ve isteklerine yönelik etkileyebilme ve onlarla etkileşim yoluna giderek istenilen şekilde düşüncelerini sağlayabilme yöntemidir. Kamu diplomasisi süreci artık dijital anlamda sosyal medya platformları aracılığı ile yürütülerek bu platformların uluslararası ilişkilerde bir potansiyel olarak görülmesine neden olmuştur (Holmes, 2015: 18). Çünkü bireylerin dijital iletişim sayesinde kitle oluşturabilme gücü ve fikirlerin yayılabilme gücü dijital diplomasi ya da daraltırsak kamu diplomasisi bakımından etkili silahlar haline gelebilmektedir.

Dijital diplomasi kavramsal olarak tanım sorunu ile karşılaşmaktadır. Yumuşak güce atıf yaptığı, kamu diplomasisi olduğu veya siber alanın bir diplomasi uzantısı olduğuna yönelik farklı tartışmalar mevcuttur. Dijital alanı kucaklayan diplomatlarla sosyal medyadaki yerel izleyiciler arasındaki etkileşim ile sınırlı bir alan değildir (Hocking & Melissen, 2015: 19). Yani devletlerin kurumsal olarak birbirlerini etkileyen bir ilişki sürecini de içerdiğinden diplomasiye ve dijital alana dâhil her şey dijital diplomasi kavramına girmelidir. Geleneksel anlamdaki diplomasinin yerine geçmeyen ancak politik yöntemleri dönüştürerek yeni bir diplomasi alanı oluşturduğunu söylemek gerekmektedir.

Dijital diplomasinin hayatımıza girmesini internete değil de internetten yaklaşık 20 yıl sonra hayatımıza giren sosyal medya uygulamalarının yaygınlaşmasına bağlamak gerekmektedir. İnternet hayatımıza 1994 yılından askeri savunma amaçlı oluşturulan bir proje neticesinde girmiştir (National Research Council, 1995: 183). Ancak toplumsal ve siyasal anlamda bireyleri ve devletlerarası ilişkileri etkileyen en önemli gelişmelerden biri olarak sıralayabileceğimiz etken sosyal medyadır. Sosyal medya uygulamaları 2000'li yıllarda hayatımıza girmeye başlamıştır. Bu süreç 2003 yılı ile başlamıştır. Öne çıkan sosyal medya uygulamalarından LinkedIn 2003, Facebook 2004, YouTube 2005, Twitter 2006, Foursquare 2009 ve WhatsApp 2010 yılında kullanıma girmiştir (diplomacydata, 2015). Sosyal medya potansiyeli o derece etkili olmuştur ki telefonun icat edilmesi sonrası 100 milyon kullanıcıya ulaşabilmesi 75 yıl sürerken Facebook'un aynı kullanıcı sayısına ulaşması sadece 16 yıl sürmüştür (Bjola, 2018: 1-14).

Sosyal medya uygulamalarının geniş kitlelere erişerek politik amaçlı bir araç haline gelmesi ise 2010 yılı itibari ile olmuştur. Örneğin ilk Twitter hesabını açan büyükelçi ABD Meksika Büyükelçisi olmuş ve bu süreç sonrası dijital diplomasinin hem devletlerarası ilişkilerde hem de kamu diplomasisi bağlamından önemli bir araç haline gelmesi önemli olaylarla kendini kanıtlamıştır. Bu önemli olaylar 2010 yılı Arap Baharı ve 2011 Occupy Hareketi olmuştur (Wilson & Corey, 2012: 350; Wichowski,

2015: 66). Bu bakımdan sosyal medya ile ortaya çıkan dijital diplomasinin hayatımıza girmesinin dönüm noktası 2010 yılıdır.

Arap Baharı ve Occupy Hareketinde küresel çaplı protestoları oluşabilmesinde sosyal medyanın kitleleri bir araya getiren gücü etkili olmuştur. Başta *Anonymous* olmak üzere farklı *hacker* grupları bu kitlelerin örgütlenmesinde öncülük etmişlerdir (Wichowski, 2015: 66). Arap ülkelerindeki bu protesto eylemlerini sekteye uğramaması ve ulusal hükümetin interneti kesmemesi için örneğin, ABD ve küresel teknoloji şirketleri dış müdahalelerde bulunmuştur. 2009'da Arap ülkelerinin halk nabzını yoklamakla görevlendirilen ABD dışişleri bakanlığı bünyesindeki *digital outreach team* bu süreçte önemli bir görev edinmiştir (Khatib et.al, 2012: 453-472)

2010 devrim hareketlerinin kıvılcımı ise Twitter üzerinden *#egypt* gibi hastaglar ile kitlelerin örgütlenmesi ile başlamıştır (Polat, 2011: 30-33). Protestoların büyümesi ve internet kesintisi oluşması ile ABD bu sefer merkezsiz interneti amaçlayan projelere destek vermiş, Google ve Yahoo ile anlaşmıştır. *Internet-in-a-Suitcase* ile, yani merkeze bağlı olmayan internet bağlantısı ile, bu Arap ülkelere internet sağlanmaya çalışılmıştır (Forbes, 2012). Böylelikle sosyal medyanın uluslararası ilişkilerde etkisi görülmüş dijital diplomasi üzerine yoğunlaşan devlet politikaları öne çıkmaya başlamıştır.

Arap Baharı sürecinde olduğu gibi devletler küresel teknoloji şirketleri ile işbirliği yapmaya başlamışlardır. Bu işbirliği içeriği askeri, ekonomik, politik veya stratejik farklı konular üzerinden olabilmektedir. Sosyal medya şirketlerinin sahipleri ile işbirliği üzerinden yürütülen ilişkiler hem teknik destek bakımından eğitim talep etmeye yönelik olmuş hem de diğer devletlere ve yabancı kamuoyuna karşı avantaj sağlamak için stratejik destek sağlamaya yönelik olmuştur. Bu şirketlerden gerek seçim dönemlerinde stratejik eğitimler alınarak kitlelere hitaba yönelik avantaj sağlanmaya çalışılmış, gerek ise diplomatik eğitimler ile sosyal medya üzerinden dijital diplomasi yürütülmesi konusunda teknik kabiliyet edinilmeye çalışılmıştır.

Dış politikada dijital diplomasi ile başarı sağlamak için yeni olan bu alanın öğrenilmesi gerekmektedir. Diplomasi temsilcilerinin diplomasi tecrübesi olmasına rağmen dijital diplomasi bakımından teknik beceriler de gerekli olmaya başlamıştır. Bu bakımdan dijital diplomasi ile diplomatlara yeni görev ve yetkiler yüklenmiştir. Bu da yeni bir diplomat profili ortaya çıkarmaktadır.

YENİ NESİL DİPLOMATLAR: DİJİTAL DİPLOMATLAR

Diplomatlar ülkesini uluslararası seviyede temsil etmek için görevlendirilen kişilerdir. Modern anlamda dışişleri bakanlığı bünyesinde ülkesini yurtdışında temsil eden görevlilerdir. (Sönmezoğlu, 1987: 54). Floransalı olan Guicciardini ve Machiavelli hem tarihçi hem de diplomattırlar. 16. yüzyılın siyasi tarih bakımından önemli kaynaklarını kaleme alan bu yazarlar günümüze ışık tutan eserler vermişlerdir. Bu yazarlar tarafından ele alınan *History of Italy* ve *History of Florance* kitapları dönemin hümanist ele alınan önemli eserleridir (Knutsen, 1992: 33). Hem Guicciardini hem de Machiavelli Thucydides'ten oldukça etkilenmişlerdir (Bondanella 1973: 17). İşte bu özellikleri yanı sıra diplomat olan bu düşünürler dönemin diplomat mevkiine uygun görülen yetkililerin hukukçu, siyasetçi, tarihçi ve düşünür olma özelliklerini örneklemektedirler (Knutsen, 1992: 56).

Eski dönem diplomatlar aristokrat kökenli kişilerden oluşmaktadır. Doğrudan hükümdarı temsil ettiğinden ve görevi sırasında merkeze danışma imkânı olmadığından siyasi karar alıcı yetkisi yüksektir (Sönmezoğlu, 1987: 54). Ancak

tarihin ilerleyen dönemleri ve gelişmeler ile birlikte dünya siyasetinin yapısı ve anlayışı değişmeye başlamış, bu gibi durumlar diplomat rolüne de etki etmiştir. İletişim olanaklarının hayatımıza girmesiyle merkeze danışma imkânı diplomatların karar alıcı gücünü zayıflatmış, karar uygulayıcılar olarak görülmeye başlamıştır (Sönmezoğlu, 1987: 54). Mevcut dijital dönemde ise diplomatların karar alma inisiyatiflerinde güç bakımından eski dönemdeki kadar olmasa da bir artış olduğu söylenebilir. Bu dijital dönemin başlangıcı Soğuk Savaşın sonlarına doğru geliştirilmeye başlanan ve 1990'larda hayatımıza giren internet ileidir.

Dönemim ABD başkanı Reagan, Amerikan hükümetinin uluslararası ilişkilerde teoride başarılı olmasına rağmen pratikte sorunlarla karşılaştığını ve bu sorunların yabancı kamuoyuyla teknolojik bakımdan iletişimin sağlanması ile giderilebileceğini dile getirmiştir. Teknolojik iletişim ile diplomasi sürecinin bireylere indirgenmeye başladığını vurgulamış ve bu bireylerin de kamu diplomatları olduğunu aktarmıştır. (Reagan Speech, 1987). Buradaki etken radyo, televizyon ve ardından internet ile devam edecek olan iletişimin gelişmeleridir. Özellikle sosyal medya uygulamaları başta Twitter, Facebook, YouTube, Instagram ve *blog* sayfalar olmak üzere dijital iletişim, siyasi anlamda zorluğa neden olduğu kadar kolaylıkları da sunmaya vesile olmuştur.

Akademisyen Sandre, *DiploFoundation* için hazırlanan bir soru-cevap programında Eski İngiltere Bakanına dijital diplomasinin diplomatları iyi yönde mi yoksa kötü yönde mi etkilediğini sormuştur. Bu sorunun cevabını ise Bakan Twitter'dan vererek, hem insanların ilgisini çekebilen konuların tespiti için, hem doğrudan cevap verilebilir olması özelliği ile dijital diplomasinin iyi bir şey olduğunu savunmuştur (Sandre, 2013:32). Bu açıdan diplomatlar görevlerini uygulamak için sosyal medya başta olmak üzere dijital iletişim sayesinde birçok farklı imkâna erişmiştir.

Dijital iletişim teknolojilerine devletler tarafından yapılan yatırımlar gün geçtikçe artmaya devam etmektedir. İnternet ile sağlanan bu faydaların siyasi nedenlerden dolayı internetin kesilmesi durumuna karşı dahi önlemler alınmaya başlanmıştır. Uluslararası anlamda dijital iletişim bakımından bir rekabet söz konusudur. Diplomasi 2.0 ile adlandırılan dijital diplomasi kavramı daha ileriye taşınarak diplomasi 3.0 olarak adlandırılmaya dahi başlanmıştır (Rigalt, 2017: 32). Bu tanımları Sandre, 2014'te dijital diplomasi konusunda diplomatlar, akademisyenler ve teknoloji şirketleri ile birlikte düzenlenen bir toplantıda dile getirmiştir (Sandre, 2020, e-makale). Dijital diplomasi 2.0'dan 3.0'a geçen en önemli özellik fikirlerin yayılması ve bunun sosyal medya ayağıdır. Facebook ve Twitter bunun en önemli araçlarıdır (Sandre, 2015: 26).

Giderek insan davranışının merkeze alındığı bir politik ortam ortaya çıkmıştır. Diplomatların hem siyasi bilgi ve beceri hem de sosyolojik analizler konusunda kararları yönlendirebilmesi gerekmektedir. Bireylerin kararları dış politikayı etkileyebildiği için toplum kanaatinin yönlendirilebilmesi dijital diplomaside ve dar anlamda kamu diplomasisinde önemli olmaktadır. Bu noktada ortaya çıkan yeni diplomasi anlayışları yeni diplomat özelliklerini doğurmuştur. Diplomasi giderek dijital iletişim teknikleri ile uyumlu olmaya başlamış ve internet etkili bir silah olarak kullanılmıştır.

Diplomatların görev alanına giren konular farklı aktörlerce yürütülmeye başlamıştır. İnternet toplumsal yapıyı değiştirmiş, diğer yandan ideal diplomat tanımlamalarına yenilerinin eklenmesine sebep olmuştur. Bu yenilikleri bu çalışmada yetki alanı güçlendirilmiş diplomatlar ile teknolojik olarak teknik yetenek ve becerisi

olan diplomatlar olarak sıralayabiliriz. Bu bakımdan diplomatları dijital diploması sürecinde irdelemek için resmi diplomatlar dışında diplomat rollerine bürünen yeni aktörlere, resmi diplomatların yetki gücü olgusuna ve yeni becerilerine yer vermek gerekmektedir.

Kamu diplomatları kavramının kullanılmaya başlaması bireylerin diploması sürecine dâhil olmaya başlamasının bir göstergesidir. Bu bakımdan değinildiği gibi insan davranışlarının merkeze alınmaya başlandığı bir uluslararası ilişkiler anlayışı oluşmuştur. Örneğin dışişlerinde çalışan bir diplomattan daha fazla role bürünen *bloggerlar* veya sosyal medya *fenomenleri* ortaya çıkmıştır (Snow, 2012, e-makale). Bu bireyler kamu kanaati oluşturabilmede ve karar alıcıların kararlarını etkileyebilmede öne çıkabilmektedirler.

Diplomatların dışında yabancı kamuoyu etkisi yaratabilmek için projeler oluşturulmaktadır. Örneğin İsrail 2012 yılında kamu diploması yapabilmek için *ambassadors online* adlı sosyal medyanın nasıl kullanılması gerektiğine dair yüksek lisans programı açmıştır. Haifa Üniversitesine bağlı bu master programı resmi olmayan diplomatlar yetiştirmek için öğrencilerin eğitildiği bir program olmuştur. Projenin ana yaklaşımı, İsraililer ile denizaşırı hedef kitleler arasında doğrudan bir bağlantı kurmak için ortak bir zemin olarak yeni medyayı vurgulamaktadır (<https://www.haifa.ac.il>, 2021). Böylelikle resmi olmayan dijital diplomatlar yetiştirilmeye çalışılmaktadırlar. Yani, iletişim teknolojilerinin uluslararası politikayı dönüştürmesi ile dış ilişkiler adına diplomatik işleri yürüten diplomatlara alternatif yeni aktörler ortaya çıkmıştır. Diplomatların yetkinlik anlayışı değiştiği gibi diplomatların görevini yaptıkları konulara yeni diplomat rolleri ile başka aktörler eklenmiştir (Pamment, 2013: 3). Bunlar bireyler, teknoloji şirketleri, kamuoyu grupları ve sosyal medya uygulamaları gibi sıralayabileceğimiz dijital iletişim odaklı aktör ve araçlardır.

Teknoloji şirketleri uluslararası ilişkilerde kayda değer roller almaya başlamıştır. Öyle ki devletler dünyanın teknoloji merkezi olarak görülen Silikon Vadisine özel büyükelçilik açma girişimlerinde bulunmuşlardır. Örneğin, buradaki ilk büyükelçilik 2017 yılında Danimarka'ya aittir. Klyngel ilk teknoloji büyükelçisi olmuştur (Satariano, 2019, e-makale). Bu teknoloji büyükelçiliği faaliyetleri *TechPlomacy* olarak yani “teknoplama” olarak çevirebileceğimiz bir kavramla açıklanmıştır (<https://techamb.um.dk>). Bu da politik karar alıcıların giderek teknolojik gelişmeleri takip etmek zorunda kaldığının bir göstergesidir.

Geleneksel diplomatik görevler halen daha önemli dış politik araçlardır. Ancak dijital çağın diplomatları iletişimin var olduğu ancak dijital dönem kadar etkin ve hızlı olmadığı internet öncesi döneme oranla daha proaktiflerdir. Dijital diploması anında tepkiyi gerektiren bir süreçtir. Bu da hızlı karar almayı gerektirmektedir. Merkeze danışma imkânının ileri teknoloji araçlar sayesinde var olmasına rağmen dijital dünyanın hızının ileri oranda olması kimi durumda saniyeler içerisinde bir tepkinin verilmesini gerektirmektedir. Dolayısıyla diplomatlara hızlı ve stratejik karar alma görevi düşmektedir. Bu da sorumluluğu alabilmek ile ilgili bir durumdur. Bu hız diplomatların yetki alanını güçlendirmektedir (Ünver, 2017: 11). Çünkü karar alma süresi dijital diploması sürecinde kimi zaman oldukça kısa olmak zorundadır.

Karar alma yetkisinin hızlı tepki verebilme durumundan dolayı öne çıkması kimi zaman sorunlara neden olabilmektedir. Hızlı karar kimi zaman yanlış bir tepki olabilir, hükümetin politikalarını yanlış aktarabilir ya da hükümet tarafından uygun bulunmayabilir. Bu bakımından dijital çağın diplomatlarında en önemli iki özellik

siyasi tecrübe ile teknolojik beceridir. Bahsi geçen iki özelliğin yeni diplomatlarda bir arada olması gerekmektedir.

Hızlı karar alma meselesinin soruna neden olduğu örnekler verilecek olursa dijital diplomasi olgusunun hayatımıza girdiği ile yıllara bakmak gerekmektedir. Örneğin, Arap Baharı sürecinden Twitter'ın kampanyası ve iletişim desteği ile devrimsel hareketler desteklenmiştir. Bu süreçte Twitter üzerinden iletilerin ve videoların paylaşılması ve halkın kitleler halinde örgütlenmesi hızlı ve karmaşık bir süreç halinde olmuştur. Bu süreçte devrik liderler henüz daha devrilmeden ABD elçiliklerinin bu hükümetler karşıtı *tweetler* atması Obama yönetimini olumsuz etkilemiştir (Fung, 2012, e-makale). Dengeli bir politika izlemesi gerekliliği öngörülmüş olan Obama yönetiminin Arap Baharı sürecinde diplomatlar tarafından paylaşılan bu tür sosyal medya tepkileri eleştirilere maruz kalmış ve Obama yönetimini zor durumda bırakmıştır.

Yeni diplomat becerilerinde hızlı karar alma yetkisinin iyi uygulamadığı bir başka örnek İngiltere Lübnan büyükelçisinin *blog* sayfasındaki paylaşımı olmuştur. Büyükelçinin *blog* sayfasına Hizbullah ile ilişkisi olduğu iddia edilen Şii lider Fadlallah'ın ölümüne "saygın bir adamın ölümü" yazısını yazması İsrail ile gerginliğe neden olmuştur. Paylaşım hemen kaldırılmıştır (Kumar, 2012: 284). Bu olumsuz örnekler yeni diplomatların dijital iletişimi teknik bakımdan etkili kullanabilmelerini gerektirmiştir.

Dışişleri bakanlıkları bu gibi gelişmelerin farkındalığı ile diplomatlara yeni beceriler kazanmaları konusunda önerilerde bulunmaktadır. Hatta diplomatlar prestij ve kamuoyu kanaatini resmi olmayan süreçlerde yürütebilmek ve dış politikayı desteklemek adına kendileri de *bloggerler* olarak yer almaya başlamışlardır. ABD'nin Yeni Zelanda büyükelçisi Huebner dijital diplomasi konusunda sosyal medya ve dijital iletişime önem vererek *blog* açan örnek bir diplomat olmuştur (<https://ndhadeliver.natlib.govt.nz>). Huebner'in bu uygulamaları ABD'nin 2009 yılından duyurulan 21. Yüzyıl Devlet İdaresi Girişimcilik yaklaşımına uygun olarak eyleme geçirilmiştir (<https://www.uscpublicdiplomacy.org>). Diğer bir örnekte ise eski diplomat Brown, *John Brown's Public Diplomacy Press and Blog Review* isimli bir *blog* sayfası açmış ve tecrübelerini paylaşarak kitlelere ulaşmaya çalışmıştır (<http://publicdiplomacypressandblogreview.blogspot.com>). Eski diplomatın buradaki önerileri yeni diplomatların dijital kabiliyetleri konusunda girişimci olmalarına önemli bir örnek olmuştur.

Diplomatların dijital beceriler edinmesi konusunda İsrail'de 2016 yılından dijital diplomasi konferansı düzenlenmiştir. Konferanstaki tartışmalarına göre sanal elçilikler veya dijital konsolosluk danışmanlıkları gibi hizmetler verilirken bu hizmetler için diplomatların da dijital anlamda yeterli beceriye sahip olmaları gerekliliği vurgulanmıştır. Siyasi krizler sırasında bir diplomatın dijital okuryazarlığı ortalama bir vatandaşınkinden çok daha fazla olmalıdır. Diplomatların kriz zamanlarında büyükelçilik faaliyetlerini koordine etmek için mesajlaşma uygulamalarına ve WhatsApp gibi farklı 8 uygulamanın haritalanmasına aşına olması gerekebilir. Dijital bir diplomat, çevrimiçi halklardan bilgi toplamak için sosyal medyada hangi *hashtaglerin trend* (gündem) olduğunu belirleyebilmelidir (Israel Digital Diplomacy Conference Summary, 2016: 9). Hatta bunun için bazı büyükelçiliklere dışişleri bakanlıklarınca sosyal medya hesaplarının olma zorunluluğu getirilmiştir. İsveçli bakan Bildt büyükelçiliklerin sosyal medya hesaplarının olması zorunluluğunu getiren ilk Bakandır (Fletcher, 2018:555-560.).

İsrail dijital diplomatlar oluşturmak için bir rehber yayınlamıştır. Bu rehberde çeşitli sosyal medya hesaplarından hangilerinin en iyi uygulama olduğu, diplomatlara öngörü sağlayabilmeleri için sosyal medyada kullanılacak olan metin ve görsellerin takipçilerle hangi etkileşim şekli üzerinden uygulanacağı yer almaktadır (Israel Digital Diplomacy Conference Summary, 2016: 17).

İsrail'in dijital diplomat çalışmaları erişimi zor olan bölgeler için etkili bir araç olabilmektedir. Örneğin, Twitter'daki 2013'te oluşturduğu dijital elçilik platformu altı körfez ülkesi için kurulmuştur. Bu altı ülke halkı ile diplomatlar sosyal medya üzerinden kamu diplomasisi yürütmeye çalışmaktadır. Bu dijital elçilik altı körfez ülkesi tarafından resmi olarak tanınmasa da dijital diplomatların oluşumu adına önemi bir örnektir (Manor, 2019: 228).

Devletler diplomaside teknolojik olarak donanımlı diplomatlar yetiştirmek için küresel teknoloji devlerinden talepte bulunmaya başlamışlardır. Teknoloji şirketleri yeni nesil diplomat yetiştirmek ve mevcut diplomatları dijital alan konusunda geliştirmek için eğitim programları açmıştır. Örneğin, ABD'nin ilk diplomasi müzesi ve eğitim merkezi Microsoft'un yatırımı ile açılmıştır (<https://diplomacy.state.gov>). Amerikan Ulusal Diplomasi Müzesi'nin 2015'te Microsoft ile yaptığı anlaşmaya göre sanal uygulamalar aracılığı ile diplomasi eğitimleri verilmektedir. Örneğin *Surface Hub* yazılımı olası krizlerde karar alma yetisi kazandırmak için üretilen bir Windows ürünüdür (<https://blogs.microsoft.com>). Microsoft dışişleri bakanlığı ile birlikte eğitim programı oluşturarak oyunlaştırılmış diplomasi *gamifying diplomacy* yapmaktadır. Bu dijital ortama taşınmış bir diplomasi uygulamasıdır (<https://blogs.microsoft.com>). Burada teknolojiye yakın diplomatlar yetiştirmek hedeftir.

Diplomatik ilişkiler için sosyal medya uygulamaları belirli misyon için kullanılmaya başlanmıştır. Bunun için görüldüğü gibi küresel şirketler ve devletler arasında yeni diplomatik ilişkiler ortaya çıkmıştır. Örneğin Kanada 2014'te bu gelişmeleri takip ederek yine Silikon Vadisi ile irtibata geçmiştir (Ostwald, 2018, 202–222). Dışişleri bakanı Baird, Google ve Twitter merkezlerini ziyaret etmiş, sosyal medyanın dış politikaya etkisi konusundan bu teknoloji şirketlerinden destek almıştır (Sotiriu, 2015:42). Diplomatların dijital ağ konusunda eğitilmesi gerekliliği düşünülmüş ve Kanada bu konuya önem veren ilk ülkeler arasına girmiştir (Rana, 2011:21).

Diplomatların dijital okuryazar olabilmeleri ve dijital diplomasi uygulayabilmeleri için sosyal medya uygulamaları şirket bünyesinde doğrudan el kitapçıları yayınlamaya başlamıştır. Örneğin Facebook diplomatları bilgilendirici bir el kitabı yayınlamıştır (<https://www.dropbox.com>). Burada Facebook'u diplomatik olarak nasıl kullanılacağına dair bilgiler yer almaktadır. Burada diplomatlara ülkelerin doğal güzelliklerinin sosyal medyadan paylaşılması gibi stratejiler verilmektedir. Diğer yandan Facebook kadın liderlere özel bir bilgilendirme kitabı da yayınlamıştır. “#SheLeads” *hashtagi* ile de paylaşımlar yapmıştır. Stratejik anlamda güvenilir ipuçlarının yer aldığı el kitapta kitlelere etkin erişimin yolları gösterilmiştir (<https://scontent.fada2-1.fna.fbcdn.net>). Facebook bu verileri *politics.fb.com* ile *facebook.com/govtpolitics* sayfalarında paylaşmış ve *digitaldiplomacy@fb.com* adlı dijital diplomasi için bir iletişim adresi belirtmiştir (<https://www.dropbox.com>).

Diplomatları gerçek dünyaya hazırlamak için simülasyonlar da geliştirilmiştir. Linden Lab adlı bir şirket 2003 yılında sanal yaşam (*virtual life*) inşa etmiştir. Bu “Second Life” adlı sanal dünyada gerçek hayatın devletleri sanal büyükelçilikler açabilmektedirler. İlk sanal büyükelçilikler 2007'de kurulan Maldivler ve İsveç'e aittir (*secondhouseofsweden*, 2007). Büyükelçilikler 2012 yılında kapatılmıştır. Bu proje

diplomatlar için bir eğitim ve deneme niteliğinde olmuştur. Artık diplomatların işlerini daha iyi yapmalarının yolu Kanada'nın BM temsilcisi Grant'ın da vurguladığı gibi teknolojiden geçmektedir (Melissen & Hocking, 2015: 24). Diplomatlar teknolojiyi temel görevlerini gerçekleştirmek için bir araç olarak görmektedirler (Melissen & Hocking, 2015: 25).

Ülkelerin dijital diplomasi projeleri her geçen gün artış göstermektedir. Bu konuda öncüler Avrupa devletleri ve ABD'dir. Dijital diplomasisin uluslararası ilişkilere girdiği ilk yıllarda ABD'nin diplomatlar aracılığı ile çıkarlarının siber alanda sürdürüleceği bir strateji belirlenmiştir (<https://2001-2009.state.gov>). Bunun için *Digital Outreach Team*, *Dipnote*, *Opinion Space*, *Democracy Dialogues*, *Diplopedia*, *Civil Society 2.0* ve *Office of e-Diplomacy* gibi dijital programlar oluşturulmuştur. Örneğin 2003'te başlatılan *Office of e-Diplomacy* programı özellikle diplomatların karar verme süreçlerini bilgi teknolojileri üzerinden uygulamaları içindir (<https://2001-2009.state.gov>).

Görüldüğü üzere dijital diplomasi resmi diplomatlara ek olarak yeni diplomatik aktörler ortaya çıkarmış, diplomatlar için ise önemli iki beceri gerekli görülmeye başlamıştır. Siyasi becerinin ve yeteneğin teknolojik kabiliyet ile bir arada değerlendirilmesi çoğu dışişleri bakanlığının diplomat yetiştirme süreçlerinde hedefledikleri misyonlar olmuştur. Dijital çağa geçiş sürecindeki diplomatların oldukça zorlandığı dijital diplomasi uygulamaları bu ortam içinde yetiştirilen yeni nesil diplomatlar için git gide daha kolay bir hal alabilecektir. Elbette ki burada siyasi tecrübe ve geleneksel diplomasi yöntemleri yine önemini korumalıdır.

SONUÇ

Dijital iletişim teknolojileri toplumsal olarak insan üzerinde büyük bir etkiye sahip olmuştur. Küreselleşmenin ana sebeplerinden biri iletişim teknolojilerinin hızlı ve kapsamlı olmasıdır. Bu etki uluslararası ilişkilerin yapısını; insanları toplumsal olarak dönüştürmek, yeni güç unsurları ortaya çıkarmak ve yeni diplomasi tekniklerine alan açmak gibi nedenlerle etkilemektedir. Diplomasi bir etkileşim ve pazarlık süreci olduğundan, iletişimin dijital araçlarla desteklenmesi uluslararası ilişkilerin yapısını değiştiren önemli bir faktör olmuştur. Bu noktada diplomasi eylemini devletleri adına resmi olarak uygulamakla görevli olan diplomatların diplomasi pratikleri ve gerekli olan becerileri de bir yeniliğe girmiştir.

Dijital diplomasi devletlerarası ilişkiler ve yabancı kamuoyu gruplarına erişim itibari ile öne çıkan uluslararası ilişkiler yöntemi haline gelmiştir. Dijital alan 21. yüzyılın ikinci on yılında kavramsal olarak hem literatüre girmiş hem de diplomasi uygulayıcılarının başvurdukları bir yöntem haline gelmiştir. Buradaki önemli dönüm noktası internetin hayatımıza girmesi ile başlangıcı kabul edilen ancak 2000'li yılların başları itibari ile ortaya çıkan sosyal medya uygulamalarıdır.

Dijital diplomasi artık uluslararası ilişkilerin önemli bir pratiği haline gelmesi diplomaside iki önemli dönüşümü ortaya çıkarmıştır. Bunlardan ilki resmi diplomat rollerine gayri resmi yeni araçlar eklenmesidir. Diğer dönüşüm ise resmi diplomatların sahip olması gereken beceriler üzerinedir.

Gayri resmi diplomat rolü üzerine olan yeni araçlara sıradan bireyler dahi dâhil edilmeye başlanmıştır. Bireyler dijital eğitim ve imaj yaratımı ile devletleri adına bir reklam ve imaj pazarlama rollerine girebilmektedir. Resmi olmayan diplomat rolleri devletlerin dış politika stratejilerine yansımıştır. Bu konuda üniversiteler, dışişleri bakanlıkları dâhilinde yapılan sempozyumlar ve araştırmalar resmi diplomatlara ek

olarak diplomatik rollerde etkili bireyler ve araçlar ortaya çıkarmaya çalışmaktadır. Bunlara devletlerin üniversitelerde yaratmaya çalıştıkları *online* diplomatlar örnek gösterilebilir.

Resmi diplomatlara ek olarak gayri resmi diplomat rollerine küresel teknoloji şirketleri de dâhil edilmelidir. Devlet liderleri ve resmi diplomatlar küresel şirketlerle ikili anlaşmalar yaparak uluslararası ilişkileri yönlendirmeye çalışmaktadırlar. Özellikle sosyal medya uygulamalarına sahip şirketler dünya üzerinde yaratmış oldukları etkileşim ortamından yararlanarak devletlere hizmet eder hale gelmiştir. Bu durum devletlerarası krizlere neden olduğu gibi stratejik pazarlıklarda ve küresel meselelerde gündem yaratma gibi farklı çıkarlara hizmet edebilmektedir.

Ulusdevletlerin ortaya çıktığı dönemde devlet temsilcileri iletişim olanağının sınırlı ve zaman alan bir süreç olmasından dolayı daha fazla karar alma yetkisine sahipti. Bu dönemlerde diplomatlar daha yetkili, daha aristokrat ve bilgi üzerine özellikleri ile öne çıkmıştır. Bu durum iletişim teknolojilerinden telgraf, telefon ve radyonun hayatımıza girmesiyle yetki ve karar alma gücü bakımından gerilemiş görülmektedir. Böylelikle diplomatlar klasik iletişim araçları yüzünden karar uygulayıcıları olarak görülmüştür.

Resmi diplomatların rolleri halen daha devletler için önemli ve stratejiktir. Ancak bu durum dijital dünyanın etkisiyle gerekli olan becerilerin farklılaşmasıyla dönüşüme girmiştir. Günümüzde daha teknik becerisi olan ve etkileşim kurma bakımından dijital iletişimi başarı ile uygulayabilen kişilerden oluşmaya başlamaktadır. Yani dijital diploması sürecinde diplomatlar yeniden karar alma gücü bakımından eski dönem kadar olmasa da yetki inisiyatifi bakımından daha fazla güce sahiptir. Çünkü merkezin kararlarına ters düşmeyecek kararları alabilme bakımından bilgi akışının hızı ile yarışmaktadır. Yani diplomatlar sosyal medyada bilginin hızlı akışı itibari ile devletlerin imajını korumak için anında tepki vermek zorundan kalabilmektedirler. Bu da her ne kadar iletişim imkânlarının oldukça gelişmiş olmasına rağmen kimi durumda birkaç saatin veya dakikanın bile etkili olabildiği dijital diploması sürecinde önemli olmaktadır. Olay akışı daha hızlı, gündem daha aktif ve karmaşıktır. Bundan dolayı da diplomatlar daha proaktif bir rol üstlenmişlerdir. Tüm bunların neticesinde yeni diplomatlar siyasi tecrübeye sahip olmanın yanı sıra stratejik karar almayı hızlı bir şekilde uygulamaya zorlanmaktadırlar. Hızlı karar alma zorunluluğu yetki alanını güçlendirmektedir. Bu da teknolojik bakımdan teknik yeteneği de gerektirmektedir.

Diplomatlar; teknolojiden anlayan, teknolojiyi dijital iletişim ve diploması bakımından bilgi ve becerileri arasına alabilen, dijital okuryazarlığı çoğu devlet görevlisinden daha ileri seviyede sahip olması gereken görevliler haline gelmiştir. Dolayısıyla teknolojik yetenek ile siyasi yeteneğin birleştiği yeni nesil diplomatlar yetiştirilmeye başlanmıştır. Günümüzde mevcut diplomatlar bu geçiş sürecini yaşarken zorlansalar da küresel teknoloji şirketlerinin katkısı ve devlet programlarının desteği ile yetiştirilen yeni nesil diplomatlar bu konuda daha hâkim ve etkin olabileceklerdir.

KAYNAKÇA

- Berridge, G. R. & James, A. (2001). *A Dictionary of Diplomacy*, New York: Palgrave.
- Bjola, C. (2018). Digital Diplomacy 2.0: Trends and Counter-Trends, *Mexican Journal of Foreign Policy*, No. 113, 1-14.
- Blogger. (2021). *John Brown's Public Diplomacy Press and Blog Review*. 10.01.2021 tarihinde http://publicdiplomacypressandblogreview.blogspot.com/2019/06/embassies-embrace-fashion-as-public_1.html adresinden alındı.
- Bondanella, P. E. (1973). *Machiavelli and the Art of Renaissance History*. Detroit: Wayne State University Press.
- David Huebner Blog Page. (2010). 03.01.2021 tarihinde <https://ndhadeliver.natlib.govt.nz/webarchive/wayback/20100516073017/http://blogs.newzealand.usembassy.gov/ambassador/> adresinden alındı.
- Diplomacy Data. (2015). *History of Digital Diplomacy and Main Milestones: Digital Diplomacy: A Broad Perspective*. 25.01.2021 tarihinde <http://diplomacydata.com/history-of-digital-diplomacy-and-main-milestones/> adresinden alındı.
- Facebook. (2021). *Kadın Liderler İçin Facebook'ta Emniyet İpuçları*. 03.01.2021 tarihinde https://scontent.fayt2-1.fna.fbcdn.net/v/t39.8562-6/83085471_684124368788092_1823278922129735680_n.pdf?_nc_cat=105&ccb=3&_nc_sid=ad8a9d&_nc_ohc=bX35NEysqRQAX8sk86x&_nc_ht=scontent.fayt2-1.fna&oh=6e3d4ff7abb2ec3dd3edfe475ea990ba&oe=60504C52 adresinden alındı.
- Facebook. (2018). *Digital Diplomacy on Facebook*. 03.01.2021 tarihinde <https://www.dropbox.com/s/d9nsanweupucmbv/2018%20Digital%20Diplomacy%20on%20Facebook%20Best%20Practices%20Guide.pdf?dl=0> adresinden alındı.
- Fact Sheet Bureau of Public Affairs. (2011). *International Cyber Diplomacy: Promoting Openness, Security and Prosperity in a Networked World*.
- Fletcher, T. (2018). *Public Diplomacy and Its Offshoots*, *Satow's Diplomatic Practice*, (Ed. Ivor Roberts). New York: Oxford University Press.
- Fletcher, T. (2016). *Naked Diplomacy: Power and Statecraft in the Digital Age*, London: Harper Collins Publishers.
- Forbes. (2012). *Internet-in-a-Suitcase: The Web Technology That Wants You to Be Free*, 10.01.2021 tarihinde <https://www.forbes.com/sites/knowledgewharton/2012/03/08/internet-in-a-suitcase-the-web-technology-that-wants-you-to-be-free/#2eca8ded71e4> adresinden alındı.
- Fung, B. (2012). *Digital Diplomacy: Why It's So Tough for Embassies to Get Social Media Right*. 10.01.2021 tarihinde <https://www.theatlantic.com/international/archive/2012/10/digital-diplomacy-why-its-so-tough-for-embassies-to-get-social-media-right/263744/> adresinden alındı.

- Haifa University. (2021). 10.01.2021 tarihinde <https://www.haifa.ac.il/?s=ambassadors+online&lang=en&csrt=12668963369501285563>, adresinden alındı.
- Hamilton, K. & Langhorne, R. (2010). *The Practice of Diplomacy: Its Evolution, Theory And Administration*, Second Edition, London and New York: Routledge.
- Hocking, B. & Melissen, J. (2015). *Diplomacy in the Digital Age*. Netherlands: Netherlands Institute of International Relations.
- Holmes, M. (2015). Digital diplomacy and international change management. *Digital Diplomacy Theory and practice*. (Ed. Corneliu Bjola & Marcus Holmes) New York: Routledge
- Khatib, L. & Dutton, W. & - Thelwall, M. (2012). Public Diplomacy 2.0: A Case Study of the US. *Digital Outreach Team Middle East Journal*, 66(3), 453-472.
- Knutsen, T. L. (1992). *A history of international relations theory: an introduction*, Oxford: Manchester University Press.
- Kumar, R. N. (2012). *Martyred but Not Tamed: The Politics of Resistance in the Middle East*. India: SAGE Publications.
- Manor, I. (2019). *The Digitalization of Public Diplomacy*, Switzerland: Palgrave Macmillan.
- Microsoft. (2015). *Diplomacy Everywhere (Surface Hub-Gamifying Diplomacy)*. 03.01.2021 tarihinde <https://blogs.microsoft.com/blog/2015/02/25/diplomacy-everywhere-microsoft-donates-cutting-edge-technology-to-bring-diplomacy-to-life-for-visitors-of-the-u-s-diplomacy-center/> adresinden alındı.
- Morgenthau, H. J. (1946). Diplomacy, *The Yale Law Journal*, 55(10), 1067-1080.
- National Research Council. (1995). *The Changing Nature of Telecommunications/Information Infrastructure*, Washington: The National Academies Press.
- Nye, J. (2004). *Soft Power The Means to Success in World Politics*, New York: Public Affairs.
- Office of Denmark's Tech Ambassador: Silicon Valley (2021). *Techplomacy*. 10.01.2021 tarihinde <https://techamb.um.dk/en/techplomacy/abouttechplomacy/> adresinden alındı.
- Ostwald, K. & Dierkes, J. (2018). Canada's foreign policy and bureaucratic (un)responsiveness: public diplomacy in the digital domain. *Canadian Foreign Policy Journal*. 24(2), 202–222.
- Pamment, J. (2013). *New Public Diplomacy in the Twentyfirst Century: A Comparative Study of Policy and Practice*. New York: Routledge.
- Pamment, J. & Wilkins, K. G. (2018). Introduction: New Dimensions in the Politics of Image and Aid, *Communicating National Image through Development and Diplomacy: The Politics of Foreign Aid* (Ed. J. Pamment & K. G. Wilkins), Cham: Palgrave Macmillan.
- Pamment, J. (2018). Communication at the Crossroads of Development, Public Diplomacy and Soft Power. *Communicating National Image through Development*

- and Diplomacy: The Politics of Foreign Aid.* (Ed. J. Pamment & K. G. Wilkins) Cham: Palgrave Macmillan.
- Polat, İ. H. (2011). Sosyal Medya Devrimleri. *Cesur Yeni Medya: Wikileaks ve 2011 Arap İsyamları Üzerine Tartışmalar.* (Ed. Mutlu Binark & Işık Barış Fidaner). İstanbul: Alternatif Bilişim.
- Rana, K. S.(2011). *21st Century Diplomacy A Practitioner's Guide.* New York: The Continuum International Publishing,
- Rigalt, A. C. (2017). *Diplomacy 3.0: From Digital Communication to Digital Diplomacy, Analysis.* No. 9, 1-5.
- Ronald Reagan Speech. (1987). *Remarks at the 40th Anniversary Conference of the United States Advisory Commission on Public Diplomacy,* 10.01.2021 tarihinde <https://www.reaganlibrary.gov/research/speeches/091687a> adresinden alındı.
- Sandre, A. (2015). *Digital Diplomacy: Conversations on Innovation in Foreign Policy.* Lanham: Rowman & Littlefield.
- Sandre, A. (2013). *Twitter for Diplomats: DiploFoundation.* Serbia: Layout & Prepress.
- Sandre, A. (2014). *Diplomacy 3.0 Starts in Stockholm.* 10.01.2021 tarihinde https://www.huffpost.com/entry/digital-diplomacy-stockholm_b_4592691 adresinden alındı.
- Satariano, A. (2019). *The World's First Ambassador to the Tech Industry.* 10.01.2021 tarihinde <https://www.nytimes.com/2019/09/03/technology/denmark-tech-ambassador.html> adresinden alındı.
- Secondlife. (2003). 03.01.2021 tarihinde <https://secondlife.com/> adresinden alındı.
- Snow, N. (2012). *American Propaganda: A Scholarly and Practitioner Perspective (We Need More Study, Not Less).* 10.01.2021 tarihinde https://www.researchgate.net/publication/322357999_American_Propaganda_A_Scholarly_and_Practitioner_Perspective_We_Need_More_Study_Not_Less adresinden alındı.
- Sotiriu, S. (2015). Between promises and reality. *Digital Diploamcy: Theory and Practice.* (Ed. Corneliu Bjola & Marcus Holmes) London and New York: Routledge.
- Sönmezoğlu, F. (1987). *Ansiklopedik Politika Sözlüğü,* İstanbul: İletişim Yayınları.
- State of Israel Ministry of Foreign Affairs. (2016). 1 st Digital Diplomacy Conference Summary, Tel Aviv.
- The National Museum of American Diplomacy. (2021). 03.01.2021 tarihinde <https://diplomacy.state.gov/about/> adresinden alındı.
- The Second House of Sweden. (2007). 03.01.2021 tarihinde <https://secondhouseofsweden.wordpress.com/2007/03/> adresinden alındı.
- U. S. Department of State. (2009). *Office of e-Diplomacy (IRM/BPC/EDIP),* 03.01.2021 tarihinde <https://2001-2009.state.gov/m/irm/ediplomacy/index.htm> adresinden alındı.
- USC Center on Public Diplomacy, (2014). 03.01.2021 tarihinde <https://www.uscpublicdiplomacy.org/users/davidhuebner> adresinden alındı.

- Ünver, H. A. (2017). Bilişimsel Diplomasi, *Kadir Has Üniversitesi & EDAM, Siber Politikalar ve Dijital Demokrasi*. p.11.
- Wichowski, A.(2015). Secrecy Is For Losers. *Digital Diplomacy: Theory and Practice*, (Ed. Corneliu Bjola - Marcus Holmes). London and New York: Routledge Taylor & Francis Group.
- Wilson, Mark I. & Corey, K. E. (2012). The Role of ICT in Arab Spring Movements. *Networks and Communication Studies, NETCOM*, 26 (3-4), 343-356.